

ЧУВЕНО РИМСКО IUS LIBERORUM

Апстракт

Предмет овога рада представља кратак осврт на карактер и садржину римског *ius liberorum*, права које се стицало преко деце, тј. права које је подразумевало низ привилегија оних који имају брачну децу. Дефинисано је кроз два закона Октавијана Августа, које извори најчешће помињу као *lex Iulia et Papia*, а у литератури се помињу и као Кадукарни закони. Кроз законе се тежило подизању nataliteta у вишим слојевима римског друштва (и то из бракова склопљених сходно прописима поменутих закона), како би се обезбедили достојни потомци Римљана који би наставили успешан живот Империје. Од грађана се, генерално гледано, захтевао брак и потомство, што је доносило одређене привилегије. У том смислу закони дефинишу четири категорије лица: *caelibes* (нежење); *orbi* (ожењени без деце); *patres* (ожењени родитељи брачне деце); *patres solitarii* (родитељи чији брак је престао). *Ius liberorum* у пуном смислу имали су *patres*.

Ius liberorum се често помиње и као *ius trium liberorum* (право преко троје деце), али је нетачна констатација да је жене увек био потребно троје деце, а мушкарцу увек довољно само једно. Право подразумева бројна овлашћења, која се стичу захваљујући брачној деци, а која се могу свести на следећа: способност тестаменталног наслеђивања (*capacitas*) између супружника, као и према лицима изван круга сродника; предност *patres* при избору на јавне функције; ослобађање жене од tutorства; право *patres* (и *matres*) на *caudca*, добра која нису могли наследити они непокорни законима (по којима је и уследио назив закона); касније, кроз *SC Tertulianum*, право жене да наследи децу; коначно, предности при наслеђивању имовине ослобођеника.

Изнета запажања, иако сасвим сумарна, указују на велики значај овог института. Његов значај се не огледа само у упознавању историје права већ и у уочавању покушаја да се кроз право, на стимулативан начин,

¹ Доцент на Правном факултету у Нишу

реше тако важни и сложени друштвени проблеми какав је био проблем nataliteta (жељеног тј. одговарајућег) у вишим слојевима римског друштва.

Кључне речи: *Lex Iulia et Papia; Leges caducariae; ius liberorum; ius trium liberorum; caduca; capacitas; caelibes; orbi; patres; patres solitarii.*

Познато је и ширим научним круговима, ван уско стручних, да у античком Риму бива законски дефинисано право преко деце. Садржина тог права, међутим, период важења и карактер законодавства којим је уведено, циљеви којима се тежило, као и нека друга питања, уско везана за *ius liberorum*, недовољно су изучена и неретко погрешно тумачена, а у југословенској романистици су до недавно била скоро потпуно запостављена.² Иначе је у европској и светској романистици, као и уопште у правној историји, далеко више пажње посвећено војним успесима Октавијана Августа и фактичком увођењу нове државне организације у Риму, но реформама у приватно-правној сфери, које су, у крајњој линији, такође имале и политички, јавно-правни значај. Наиме, мада у литератури о томе постоје различита мишљења, крајњи циљ Августових реформи било је стабилизовање и јачање римске државе, посебно њеног владајућег слоја, како би се обезбедила будућност империје под доминацијим римско-италског елемента.³

² У југословенској литератури до пре неколико година Августово брачно законодавство (чији је централни институт, могло би се рећи, управо *ius liberorum*) скоро да уопште није третирано. Уџбеници римског права дају изузетно кратке осврте (пасус или два), а нешто обимнији (две странице) налази се у монографији М. Младеновића о разводу брака. Једини рад (од 7 страница) објавио је Аранђеловић, 1907. године, под популарним насловом: "Један римски закон против маторих момака". Тек је кроз дисертацију аутора овога рада (одбрањену 1994. год.) посвећена пажња Августовим тежњама, значају и карактеру поменутог законодавства (на око 350 страница), али уз детаљнију анализу само обавезе на брак, као претходне тј. као претходеће обавези на потомство. О томе в. Јовановић, М. - Августово брачно законодавство (кадукарни закони), докторска дисертација, Правни факултет у Београду, 1994.

³ Занимљиво је да је Августовим циљевима у сфери кадукарног законодавства више пажње посвећено ван романистике, у радовима из правне историје (рецимо доста од стране Хомо-а). Иначе је овим законима посвећено мање литературе но неким другим, чак мање но појединим институтима из других области. Додуше, још у другој половини XVIII века је, углавном кроз егзегетички приступ, на латинском језику (на преко 300 страна) дат приказ великог броја одредби у Heinemann, Io. Gotl. - *Ad legem*

Сходно постављеном основном циљу, Август је иницирао доношење два комплекса закона (или три, могло би се рећи), којима је управо требало обезбедити повољну друштвену структуру, а пре свега адекватан, достојан и способан управљачки слој Римљана, посебно онај највиши. Најпре, како неки извори кажу, Август је хтео да сачува Рим "од туђе и ропске крви".⁴ Односно, тежио је да ограничи доделу права грађанства, а још више да ограничи неконтролисано ослобађање робова. У том смислу донети су закони о манумисијама (*manumissio*), са циљем да се заведе ред код ослобађања робова, како би структура слободних слојева била адекватна интересима државе.⁵ Тиме се није тежило, како се погрешно мисли, потпуном спречавању манумисија, што не би било ни могућно а ни корисно за државу; али се тежило да слободу добију само достојни и на прописани начин ослобођени робови. Затим, кроз *Lex Iulia de adulteriis (et de fundo dotali)*, којим је прељуба практично подигнута на степен јавног деликта, предвиђене су строге казне за брачно неверство. Тиме се тежило спречавању прељубе, као све раширеније појаве, како би се вратио и очувао некадашњи брачни морал, односно уопште подигао полни морал, посебно у вишим друштвеним слојевима. При том се, ваља поменути, строжије третирао прељуба жене.⁶ Коначно, кроз *Lex Iulia de maritandis ordinibus* и *Lex Papia Poppaеа* од Римљана се захтева брак и потомство (из брака склопљеног сходно прописима поменутих закона), како би се повећао наталитет, тј. како би се вишим слојевима, посебно највишем, владајућем, обезбедили достојни наследници, способни да наставе живот и очувају величину римске империје. Први закон био је више посвећен браку, а други потомству. Доношење закона није ишло лако, тј. било је скопчано са пуно отпора, који Август није могао брзо и лако да сломи. При том, судећи

Iuliam et Papiam Poppaеam comentarius, Lipsiae, 1778. Али тек после два века се појавила друга обимна монографија, Астолфи, Р. - *La lex Iulia et Papia*, Padova, 1970, друго прерађено и допуњено издање 1986. У међувремену је било краћих радова, међу којима у новијој литератури треба поменути Besnier, R. - *L'application des lois caduaires d'Auguste d'après le gnomon de l'idiologue*, RIDA, 1949, стр 93-118.

⁴ Светоније Транквил: Дванаест римских царева (*Suetoni Tranquilli: De vita caesarum, Augustus*), превод Хосу, Загреб, 1978.

⁵ О манумисијама в. Atkinson, K. - *The Purpose of the Manumission Law of Augustus*, *The Irish Jurist*, Dublin, 1966, стр. 356-374, Неки подаци изнети су у поменутој дисертацији (М. Јовановић).

⁶ О закону о прељуби в. Csillag, P. - *The Augustan Laws On Family Relation*, II, *Academiai Kiado, Budapest*, 1976.

по бројним подацима, отпор захтевима закона пружао је превасходно мушки род.⁷

Поменути два закона у литератури се називају и демографски, а најчешће се, заједно са законом о прељуби, помињу као Августово брачно законодавство. Извори их најчешће помињу као *Lex Iulia et Papia*, понегде као и *leges caducariae*, од речи *caduca* (добра која нису могли наследити они непокорни законима), те их уже стручна литература често помиње и као Августово кадукарно законодавство. Интегрални текст закона, иначе обимног садржаја, није сачуван, нити је сачињена нека релативно целовита реконструкција. Подаци о законима, о појединим поглављима и одредбама, фрагментарни су и разасути кроз бројне изворе током неколико векова римске правне историје. Само у оквиру *Digesta* помињу се на више од три стотине места, али је, на основу таквих података, тешко сачинити целовиту слику укупног садржаја закона, као и протумачити на прави начин и открити првобитни смисао појединих од сачуваних одредби. Вероватно је то један од разлога што овим законима у романистици није придато онолико пажње колико по значају заслужују.⁸

Кроз закона су, поједностављено речено, дефинисане четири категорије лица: *caelibes* (нежење), тј. лица одређених година старости која нису склопила брак (или су га склопила супротно прописима закона); *orbi* (ожењени без деце); *patres* (ожењени који имају брачне деце, тј родитељи); *patres solitarii* (најверовантније ожењени родитељи чији брак

⁷ Доказ великих отпора законима је и чињеница да је *lex Papia* донет тек након више од четврт века после *lex Iulia* (18. г. с.е. и 9. г. н.е.) као и да је од првог покушаја до доношења *lex Iulia* прошло бар 7 година. Више о отпорима доношењу закона и Августовим напорима у поменутој дисертацији, I део.

⁸ Поједини од сачуваних фрагмената из Кадукарних закона су врло кратки и често навођени уз фрагменте из других закона, временски удаљених и по карактеру другачијих, те је врло тешко на основу њих закључити о садржини института које третирају. Код неких, с обзиром на чињеницу да су расути кроз изворе у размаку од неколико векова, има разлика у тексту, а неки су изгледа интерполирани. Све то веома отежава сагледавање целине и првобитног смисла одредби закона. Уз то, присутан је и проблем превођења са латинског језика (општеприсутан иначе због бројних синонима), поред осталог управо и због разбијености и уситњености сачуваних фрагмената; а то даље изазива нејасноће, понекад чак праву збрку у тумачењима смисла одредби. О неким уоченим непрецизностима у ауторизованим преводима в. Јовановић, М. – Августово брачно законодавство (кадукарни закони), стр. 110-112.

је престао).⁹ При том је, у вези са сваком од категорија, регулисано низ питања чију систематичност је (често и конкретну садржину) врло тешко уочити, с обзиром на фрагментарност и разбацаност података у изворима.¹⁰ Ипак могућно је, бар генерално, груписати санкције за непокорне, односно предности за оне који су се покорили законима. Детаљнија и обухватнија обрада ових питања, међутим, захтевала би далеко обимнији рад но што је овај, због краткоће скопчан са ризиком поједностављивања сложене законске проблематике и можда недовољно јасноће код неких закључака.¹¹ Ово тим више што су *caelibes* (нежење) били погођени далеко строжијим санкцијама но *orbi*, ожењени без деце, тј. што су *orbi* већ на основу брака самога стицали одређене предности, а права преко деце стицала су се само у браку ваљаном по *Lex Iulia et Papia*.¹² Али, с обзиром на значај ове проблематике и празнину у југословенској романистици, као и с обзиром на извесне погрешке (или непрецизности) у тумачењу карактера и садржине римског *ius liberorum*, свакако је корисно дати макар кратак осврт на ово питање.

Кроз Кадукарно законодавство (*lex Iulia et Papia*) дефинисано је чувено римско *ius liberorum* (право преко деце).¹³ Представља право родитеља да на основу рађања деце стекну одређене привилегије или скуп привилегија. При том, како је речено, ово право подразумева само

⁹ Више о овој категорији лица в. Астолфи, Р. - *La lex Iulia et Papia*, Padova, 1986, 30-33.

¹⁰ Подаци у оквиру *Digesta* су сувише фрагментарни и често смештени у оквиру разматрања о одређеним институтима или појединим питањима ширег (или ужег) значаја од оног што су конкретно регулисали Кадукарни закони, што, уз сумњу на неке интерполације, веома отежава сачињавање комплетне слике о положају појединих од категорије лица које закони третирају. И у другим изворима су подаци непотпуни. Рецимо у Улпијановим Регулама (XIII) стоји наслов који пуно обећава: *De caelibes, orbo et solitario patre*. Али су сачуване само две одредбе које говоре о брачним забранама. Иначе, у вези са сваком од категорија лица намеће се низ питања. Рецимо код нежења: ко су уопште нежење (у којим годинама се брак мора склопити, питања поновног закључења брака итд), брачне забране, које брак чине неваљаним (и ефекти таквих бракова); санкције за нежење итд. Комплексност садржине закона, нпр само у вези са обавезом на брак, може се уочити и кроз обим поменутих дисертације, управо посвећене превасходно обавези на брак.

¹¹ Потпуни приказ захтевао би да се најпре констатују предности које сам брак доноси, о чему је иначе релативно доста речено у поменутој дисертацији. Комплетна и јасна слика о *ius liberorum*-у, међутим, захтевала би рад великог обима, најмање оноликог колики има поменути дисертација (у вези са обавезом на брак).

¹² О ваљаности брака по *lex Iulia et Papia* тј. о брачним забранама и неваљаним браковима, в. поменути дисертацију, стр. 165-235.

¹³ Више о томе Астолфи: *La lex Iulia et Papia*, Падова, 1986, стр. 26.

децу из брака склопљеног сходно прописима променутих закона. На основу тог права родитељи (*patres* и *matres*) стичу одређене предности над онима који, како извори кажу, "*liberos non habent*"¹⁴. Према једном податку судећи, и усвојена деца су по првобитном тексту закона доносила предности родитељима.¹⁵ Питање овог права, међутим, далеко је комплексније но што би се могло закључити на основу изнете поједностављене дефиниције, сасвим општег карактера. Доказ те комплексности су и бројна различита мишљења у литератури узрокована пре свега недовољношћу и фрагментарношћу сачуваних података, као и тиме да у изворима често фигурирају различити бројеви захтеване деце: троје, четворо, али и двоје и једно. Сагледавање потпуне слике о *ius liberorum*-у захтевало би детаљну анализу свих сачуваних података о овом праву, као целине међусобно неодвојивих делова, а такође и упоредну анализу других података, који су са првима у директној или индиректној вези. А то би даље подразумевало комплетну обраду свих питања везаних за статус парова без деце (*orbi*) и статус родитеља (*patres*), као и за статус *patres solitarii*. Односно, подразумевало би анализу свих норми којима се, на један или други начин, регулише обавеза рађања. А свако од овлашћења, која чине садржину *ius liberorum*-а, могло би бити предмет посебног, обимнијег рада. Уз то, у погледу значаја предвиђених привилегија, корисно би било осврнути се и на податке о додели овога права, по милости императора, лицима која нису имала деце, али су била заслужна да им се привилегије дарују. Предмет овога рада, међутим, представља само сумаран приказ карактера и садржине *ius liberorum*-а, права које фигурира, генерално гледано, кроз више од три века римске историје, а у неким сегментима чак кроз више од пет векова.¹⁶

¹⁴ Д. 50, 16, 148 (Гај).

¹⁵ Тацит (Анали, 15, 19) сведочи о касније донетој сенатској одлуци којом је одређено да лажна усвајања не могу користити за предност при вршењу јавних функција, као ни за наслеђивање. Иначе неки аутори овај податак погрешно тумаче, у смислу да усвојена деца надаље нису могла користити родитељима као рођена. Смисао је, међутим, у томе да лажна усвајања нису могла користити, као ни лажно склапање брака.

¹⁶ Санкције за нежење и оне без деце генерално укида Константин, 320. године (С. Th. 8, 16, 1) а *ius liberorum* жене за наслеђивање деце, и још неке одредбе, тек Јустинијан (С. 5, 1, 2; С. 5, 4, 27; С. 6, 58, 1; С. 8, 57, 1).

Стицање привилегија по праву родитељства (*ius liberorum*) подређено је различитим захтевима, пре свега зависно од тога ко стиче право, тј. привилегије, и у погледу којих овлашћења.¹⁷ За стицање неких привилегија довољно је једно дете, а за стицање других више деце, најчешће троје. Број три фигурира у више случајева. Отуда се не ретко у литератури *ius liberorum* помиње као *ius trium liberorum*, понекад и за овлашћења где је довољно једно дете. Захтеви су различити по броју у погледу живе и умрле деце, као и у погледу брачности родитеља. Такође су различити у односу на слободно-рођене (*ingenui*) и ослобођенике (*libertini*), као и зависно од тога да ли неке привилегије стиче мушкарац или жена. За жену се често захтева троје деце, али не увек. Постоје права која је и жена могла стећи само са једним дететом. Зато се не може генерално рећи, како се погршно чини од стране неких аутора, да је мушкарцу увек било довољно само једно дете, а жени увек потребно троје ако је *ingenua* и четворо ако је *libertina*.

У југословенској литератури, како је већ речено, доскора питању Кадукарних закона уопште није била посвећена пажња, изузев кратког чланка Аранђеловића из 1907. године, у којем је управо садржана недовољно тачна дефиниција *ius liberorum*-а.¹⁸ А захваљујући томе и у већини југословенских уџбеника римског права се нетачност понавља.¹⁹ Но, то није чудно када се има у виду да се слична нетачност (или бар непрецизност) среће чак и код Жирара, једног од твораца збирке текстова из римског права.²⁰ Међутим, Жирар се овим питањем није посебно бавио, а узгред, у једној напомени, на коју се обично не обрати пажња, ипак констатује да је у неком случају жени довољно и једно дете.²¹ Гледано уз ову напомену, могло би се рећи да је реч само о Жираровој непрецизности изражавања. Но, као доказ комплексности

¹⁷ Рецимо различите су забране за сенаторски и еквестарски слој, тј за прве су строжије (рецимо неваљан им је брак са глумцима и ослобођеницима). Затим различити су захтеви у броју деце за жене и мушкарце код неких права. Такође су различити захтеви у погледу броја деце за слободнорођене (*ingenui*) и ослобођенике (*libertini*). Уз то постоје и изузета лица за неке од предности, односно санкција итд.

¹⁸ Аранђеловић: Један римски закон против маторих момака, Расправе, Београд, 1913, стр. 156 (прво издање 1907. год).

¹⁹ Eisner - Хорват: Римско право, стр. 145; Хорват: Римско право, стр. 108; Пухан: Римско право, стр. 171, н. 6; такође и Младеновић: Развод брака, Београд, 1964, стр. 43.

²⁰ Girard, P. - Manuel elementaire de droit romain, стр. 888 и стр. 88.

²¹ Girard : Manuel... стр. 888, н. 1.

овог питања може се поменути чињеница да у једној констатацији греши чак и Бесније, аутор који се кроз више радова бавио неким питањима из области Кадукарног законодавства.²²

Разлог овоме је вероватно чињеница да се заиста од жене често захтевало троје деце за стицање неких права; а још више можда сенатско мишљење Тертулијана по којем се за интестатско наслеђивање властите деце од жене захтевало рађање троје или четворо деце (ако је ослобођеница). Али реч је ту о правном пропису донетом више од једног века после Августа, и то у погледу права које практично у доба Августа жена није ни имала. Додуше, чињеница је да се једном успостављено *ius trium liberorum* у суштини касније и злоупотребљавало у погледу положаја жене, али то није доказ да се у свим ситуацијама, по првобитном тексту Кадукарних закона (а и касније), за жену захтевало троје деце.

Тачно је да се од жене у неким случајевима захтева троје деце, а од мушкарца једно (чиме је апсолутно дискриминисана као пол), али не увек. А уколико је реч о стицању права преко умрле деце, у неким случајевима се за оба пола захтева више њих, као и у случају када су у питању родитељи чији брак је престао (*patres solitarii*). Но, у основном смислу, *patres* су они супружници који имају бар једно заједничко дете у важећем браку. Дакле, *ius liberorum* у основном смислу имају већ они који имају једно заједничко дете, те као такви нису *orbi* (у основном смислу). То потврђује Гај констатацијом: "Није без деце (*sine liberis*) онај ко једног сина или једну кћер има".²³ На истом месту правник констатује да се уобичајено говорило у плуралу ("*liberos habet*", "*liberos non habet*"), али да то не значи да се увек захтева већи број деце. А Паул при излагању о *SC Tertulianum*-у, иако наглашава да жена за стицање *ius liberorum*-а у овом случају мора имати троје деце (ако је *ingenua*), помињући случај доделе права по милости императора, не каже "*ius trium liberorum*" већ једноставно "*ius liberorum*".²⁴ То свакако јесте доказ да *ius liberorum* има генерално значење, као право преко деце уопште, а у неким случајевима је недовољно једно дете, тј. потребно је имати их у већем броју. Са друге стране, да није само, и увек, за жену

²² Besnier, R. - L'application des lois caducaires d'Auguste d'après le gnomon de l'idiologue, RIDA, 1949, стр. 93-118.

²³ Д. 50, 16, 148 (Гај).

²⁴ Паул: Сентенције, 4, 9, 9. Иначе, неки подаци о додели *ius liberorum*-а коментарисани у поменутој дисертацији (стр. 281-289).

предвиђено *ius trium liberorum* доказ је и додела овог права угледним мушкарцима, какви су били Плиније Млађи и Светоније Транквил.²⁵ Наравно у дубљу разраду и детаљнију аргументацију поменутих тврдњи овде се не може залазити.²⁶ Само ће бити набројане предности које одређена лица имају у одређеним случајевима.

Права која се стичу по основу потомства могла би се сврстати у неколико група. Астолфи каже како *ius liberorum* у оквиру *lex Iulia et Papia* има троструки значај. Помиње при том: ослобађање жене од туторства, наслеђивање имовине ослобођеника и стицање пуне *capacitas*.²⁷ *Capacitas* се разликује од *testamenti factio passiva* у генералном смислу, мада су у уској вези, а подразумева овде способност наслеђивања супружника и других лица изван круга сродника (тзв. *extranei*), уколико су испоштовани захтеви Кадукарних закона.²⁸ Овоме треба још додати и стицање неких јавних права, односно предност над другим кандидатима код преузимања јавних функција, због тога што се има дете, или их се има у већем броју него код других. У неким случајевима било је довољно једно, а у другим се захтевало више деце.

Најпре, о чему сведочи Улпијан у Регулама (*Regulae*), једно заједничко дете, било је довољно супружницима за стицање пуне *capacitas* у међусобном наслеђивању.²⁹ Већ са једним живим дететом били су *patres*, а не *orbi*. И сигурно је да су тиме и према *extraneus*-у стицали пуну *capacitas*; јер међусобни наследни односи супружника без деце, судећи опет према податку из Улпијанових Регула, третирали су строжије но односи *orba* према *extraneus*-у. На основу брака самога према супружнику се стиче право на 1/10 наслеђа, уз *legatum dotis* за жену и 1/3 плодоуживања, које може прерасти у својину ако се имају деца из другог брака,³⁰ а према *extraneus*-у *orbis*, судећи по податку из Гајевих

²⁵ О томе в. Плиније Млађи: Писма, 2, 13; 10, 2, итд. - превод Вилхар (*Gaius Plinius Caecilius Secundus, Epistulae*), Београд, 1982.

²⁶ Комплексност ових питања, како је речено, захтева посебну обимнију студију, али се ипак на основу постојећих података може довољно аргументовати изнетог мишљење.

²⁷ Астолфи: *La lex Iulia et Papia*, стр. 78; такође и стр. 26 и даље.

²⁸ Више о томе у поменутој дисертацији (стр. 135); такође о лицима која су *extranei*, као и о круговима сродника, који спадају у изузета лица, *exceptae personae*, више у поменутој дисертацији (стр. 235).

²⁹ Улпијан: Регуле, 16, Иа - превод Ромац, А. - Улпијан, Књига регула, Загреб, 1987. (*Regulorum liber singularis Ulpiani*).

³⁰ Улпијан: Регуле, 15 (*de decimis*).

Институција (*Institutiones*), стиче 1/2 наслеђа или легата.³¹ Генерално гледано, као лице које има деце (*liberos habet*) сматрано је већ оно које има једно дете, како сведочи Гај.³² И Улпијан сведочи да супружници могу у потпуности међусобно да се наслеђују ако имају једно заједничко живо дете, као и да удовица преко посмрчета (*nasciturus*) може стећи пуну *capacitas* према умрлом супружнику.³³

У овом случају, дакле, обоје супружника стичу *capacitas* са једним дететом, а не само мушкарац, како се на више места у литератури каже. Како Улпијан сведочи, чак и једно умрло дете, али пунолетно, доносило је супружницима пуну *capacitas* у међусобним односима, и то трајну (за обоје). Уколико су пак умрла малолетна деца, од најмање три године старости, требало је да их је двоје, а ако су млађа, али бар са датим именом, морало их је бити троје.³⁴ Дакле, троје деце се захтевало, за пуну *capacitas*, и то за обоје супружника, само онда када су умрла, и то млађа од три године. *Ius liberorum* дакле, а не само *ius trium liberorum*, генерално би се могло рећи, омогућије пуну *capacitas*, како у међусобним односима супружника тако и према *extraneus*-у. Делимичну *capacitas* од 1/10 давала су супружницима деца из претходног брака, као и умрло једно или двоје заједничке деце испод три године старости, али након давања имена.³⁵ Привремену *capacitas* (у року од 1,5 године) доносило је једно умрло малолетно дете.³⁶ Ова права су се могла стећи само у ваљаном браку и задржати у пуном обиму уколико брак траје.

Уколико брак престане, смрћу или разводом, лица која нису била достигла старост од 60, односно 50 година (за жене), опет су била обавезна на брак. Али уколико имају деце из претходног брака нису била третирана као *caelibes*, већ као *patres (matres) solitarii*. О овој категорији лица се најмање зна, јер су подаци најоскуднији. Изгледа да је већ *lex Iulia* дефинисао ову категорију лица а *lex Papia* допунио дефинисање, али подаци о томе су врло непотпуни.³⁷ У Улпијановим Регулама се *pater solitarius* помиње у оквиру наслова у којем се још помињу *cae-*

³¹ Гај: Институције, ИИ, 286а - превод Станојевић, О. - Гај: Институције, Београд, 1982. (*Gaii Institutionem comentarii*).

³² Д. 50, 16, 148 (Гај).

³³ Улпијан: Регуле, 16, 1а.

³⁴ Улпијан: Регуле, 16, 1а.

³⁵ Улпијан: Регуле, 15 (*de decimis*).

³⁶ Улпијан: Регуле, 16, 1а.

³⁷ О *tome Gellius: Noctes Atticae*, 2, 15, 4.

libes и *orbi*.³⁸ Али текст није сачуван. На *mater solitaria* упућује један члан *Gnomon*-а.³⁹ Рекло би се да је Астолфи у праву када закључује, насупрот неким другачијим мишљењима, да су *patres solitarii* управо лица чији брак је престао, а имају деце.⁴⁰ Та лица су изгледа, ако имају само једно дете, у наслеђивању третирана на исти начин као ожењени без деце (*orbi*). Није познато какав им је био статус ако имају двоје деце, а ако су имали троје стицали су изгледа пуну *capacitas*. *Ius liberorum* за ова лица дакле, као право на пуну *capacitas*, стицало се тек са троје деце, док је једно дете родитељу доносило половичну *capacitas*. За пуну *capacitas* троје деце се захтевало од оба пола, када су *ingenui* у питању (и *pater solitarius* и *mater solitaria*). За ослобођеницу, међутим, сматра Астолфи, захтевало се четворо деце, као и у другим случајевима.⁴¹

Нема података о томе да ли је и ослобођенику било потребно четворо деце, или је било довољно троје (као у случају искључивања *patron*-а из наслеђивања).⁴² Астолфи сматра, уз то, да су жени могла користити, ако не у доба Августа а оно касније, и ванбрачна деца (*vulgo concepti*), уколико је сачувала *honestas*, рецимо ако је ослобођеница постала конкубина патрона и са њим изродила децу.⁴³ Да ли је после Августа било оваквих ситуација тешко је рећи (изузев код наслеђивања деце од стране мајке), али је скоро сигурно да их у доба доношења Кадукарних закона није могло бити. Односно, сигурно је да ванбрачна заједница није могла користити ни жени; јер прва обавеза по Августовим законима било је закључивање брака у складу са нормама тих закона.

Ius liberorum, тј. право преко деце, омогућавало је мушкарцима заузимање државних функција. Предност су при избору на јавне функције имали они са више деце над кандидатима са мање деце; и предност је имао кандидат макар са једним дететом над оним ко нема деце.⁴⁴

³⁸ Улпијан: Регуле, 13 (*De caelibes, orbo et solitario patre*).

³⁹ *Gnomon*, чл. 28. *Gnomon*, иначе, представља препис одређеног броја одредби Кадукарних закона за провинцију Египат. Више о *Gnomon*-у Besnier: *L'application des lois caducaires d'Auguste d'après le gnomon de l'idiologue*, RIDA, 1949, стр. 93-118; такође Astolfi: *La lex Iulia et Papia*, стр. 32.

⁴⁰ Астолфи: *La lex Iulia et Papia*, стр. 30-34 и стр. 80.

⁴¹ Астолфи: *La lex Iulia et Papia*, стр. 31.

⁴² О томе Гај: *Institucije* (имовина ослобођеника), III, 39-62.

⁴³ Астолфи: *La lex Iulia et Papia*, стр. 31-32.

⁴⁴ Подаци о томе код Гелија (*Aulus Gellius: Nostes Atticae*, 2, 15, 4); такође код Тацита (*Tacitus: Annales*, II, 37; II, 51) и код Светонија (*Suetonius: De vita caesarum, Augustus*, 34 i 46).

Наравно, као и у свим другим случајевима, реч је била само о деци из ваљаног брака, скопљеног у складу са нормама Кадукарних закона. При том су и у овим случајевима предност имали ожењени родитељи над онима чији брак је престао (поготову ако имају једнак број деце).

Жени је *ius liberorum* омогућавало ослобађање од туторства.⁴⁵ Али је *ius liberorum* у погледу ове привилегије подразумевало троје деце за слободно рођену жену (*ingenua*) и четворо за ослобођеницу (*libertina*). И управо пре свега овде је, као и код наслеђивања имовине ослобођеника, дефинисано чувено *ius trimu liberorum* за жене. Мушкарцу је изгледа било неопходно за пуну *capacitas* овакво право (од троје деце) ако је *pater solitarius*, као што је и жени било неопходно када је била *mater solitaria*. Такође је било потребно троје деце, за обоје супружника, уколико су умрла као млађа од три године. А само од жене се захтевало троје деце за ослобађање од туторства, јер једино је она након пунолетства и даље била под туторством, будући на овај начин двоструко дискриминисана у односу на мушкарца. Но, то је посебно питање, које заслужује далеко више пажње, но што му је у литератури посвећено, а није предмет овога рада.

По *SC Tertulianum*-у, из доба Хадријана (117-138. год.), за жену је да би интестатски наследила сопствено дете захтевано троје или четворо деце (ако је *libertina*). Односно, како Паул у Сентенцијама (*Sententiae*) каже, од жене се захтевало да је три или четири пута родила.⁴⁶ Овакво *ius liberorum*, као новина, давало је жени право наслеђивања умрле деце, залазећи тиме у интестатско наслеђивање. По *ius civile* могла их је наследити само по агнатској вези, тј. ако се са њима налазила под влашћу истог *pater familias*-а (као *sua*, а у односу на децу као *agnatus*), а по преторском праву их је наслеђивала у трећем реду (*cognati*). *Ius liberorum* је жена имала и ако су јој сва деца умрла, под условом да су жива рођена. Али живи син мајку искључује из наслеђа. У Пауловим Сентенцијама се дословце каже "брат", али свакако се мисли на брата умрлог детета, тј. на сина жене.⁴⁷

Мајка је могла наследити и ванбрачну децу,⁴⁸ што се често у литератури истиче као предност над мушкарцем, јер он наслеђује само

⁴⁵ Податке даје Гај: *Institucije*, I, 145 (превод Станојевић, О.).

⁴⁶ Паул: *Сентенције*, 4, 9, 1-10 - превод Ромац, А. - Paulo: *Sentencije*, Zagreb, 1989. (*Sententiae ad filium iulii Pauli*).

⁴⁷ Паул: *Сентенције*: *Sentencije*, 4, 9, 10.

⁴⁸ Паул: *Сентенције*, 4, 10, 1.

брачну децу. Међутим, реч је највероватније била о ослобођеницама, које су бивале конкубине патрона. Иначе, овакво *ius liberorum* жене пуздан је доказ двеју појава: са једне стране, све изразитијег дискриминисања жене у односу на мушкарца и, са друге стране, чињенице да једном успостављено *ius liberorum* (већ у старту значећи далеко већу обавезу за жену но за мушкарца), бива касније, слободно се може рећи, злоупотребљавано на штету жене. Тек Јустинијан укида *ius trium liberorum* из *SC Tertulianum*-а. Али овакво *ius liberorum* жене, како је већ више пута речено, не значи да је по првобитном тексту Кадукарних закона у свим случајевима за жену захтевано троје деце (или четворо), а за мушкарца увек једно.

Ius liberorum је, мада није извесно да ли у свим случајевима, родитељима обезбеђивало још једно врло значајно право: наслеђивање кадукарних добара. Уколико наиме именовани наследници због потпуне или делимичне *incapacitas* (као *caelibes* или *orbi*), нису могли наследити целину или половину намењених добара, ова су, као *caduca*, припадала оним лицима из тестаментa која су имала брачне деце. Питање стицања кадукарних добара је значајно и доста сложено, те захтева далеко више простора но што би му се могло посветити у раду скромног обима какав је овај.⁴⁹ Зато се овде не може залазити у питање ко од *patres* и под којим условима има право на *caduca* (нпр. да ли и *patres solitarii* имају то право када имају довољан број деце, или само *patres* итд). Битно је констатовати да *ius liberorum*, генерално гледано, обезбеђује право на *caduca*, што је била значајна привилегија.

Конечно, и у погледу наслеђивања имовине ослобођеника *ius liberorum* је од великог значаја. На различите начине је дефинисано, зависно од тога коме се додељује. И ово питање заслужује више пажње но што му се овде може посветити. Уопште је питање статуса ослобођеника и њихових односа са патронима, у смислу Кадукарних закона, доста значајно и комплексно. Значај питања наслеђивања имовине ослобођеника огледа се и у обиму који му Гај посвећује у Инститиуцијама.⁵⁰ *Ius liberorum* у том наслеђивању има великог удела. Предмет и обим овога рада, међутим, не допуштају дубљу анализу. Само ће у најкраћем бити маркиране неке ситуације.

⁴⁹ О кадукарним добрима: в. Astolfi: *La lex Iulia et Papia*, стр. 215-279.

⁵⁰ Гај: Инститиуције III, 42-62 (превод Станојевић, О.).

По *lex Papia* патрону су дата већа права према имовини имућнијих ослобођеника (од 100.000 сестерција имовине) но раније, с тим што се од њега не захтевају деца. Али су зато захтевана деца од ослобођеника, при чему се опет дефинише и *ius trium liberorum*. Са троје деце, наиме, ослобођеник је могао искључити патрона из наслеђа, а ако је мање деце имао патрон ће добити један дечији део (трећину код двоје деце, а половину код једног).⁵¹ Када је ослобођеница у питању, ако није родила четворо деце, чиме би се ослободила туторства патрона, тестамент је морала да саставља под његовом контролом, те тиме он није могао бити оштећен. Са четворо деце *libertina* се ослобађа туторства, али патрон ипак задржава право на један дечији део имовине, зависно од броја деце.⁵² То право имају и мушки потомци патрона, по мушкој линији, до прауника. Извесно је, дакле, да ослобођеница ни са четворо деце не може потпуно искључити патрона, док је ослобођеник то могао са троје деце.

За разлику од мушких потомака, кћер, унука или прауника патрона (по мушкој линији), да би стекле наслеђе или *bonorum possessio* насупрот тестаменту ослобођенице, морале су имати троје деце.⁵³ За мушкарце патроне се, дакле, не захтевају деца, а женама је потребно *ius trium liberorum*. Ако је ослобођеница имала четворо деце изгледа да је искључивала патронову кћер, мада Гај није сасвим сигуран у то.⁵⁴ Када је реч о женама *patronata*, како Гај каже, *lex Papia* им је дао према имовини ослобођеника "готово иста права која преторов едикт даје мушким *patronima*, под условом да имају двоје деце, ако су слободно рођене (*ingenuae*), а троје ако су ослобођенице (*libertinae*)". "А ако *ignenuae* - каже даље правник - имају *ius trium liberorum* дао им је иста она права која по овом закону (*lex Papia*) припадају мушком *patroni*, а *libertinae patronae* нису добиле иста права".⁵⁵ Према имовини ослобођенице патрона такође добија иста права као и *patronus* према ослобођенику, али под условом да има троје деце. Ако нема *ius trium liberorum* неће стећи та права.⁵⁶ Сину патроне, да би имао право као патрон, било

⁵¹ Гај: Институције III, 42.

⁵² Гај: Институције III, 44.

⁵³ Гај: Институције III, 46.

⁵⁴ Гај: Институције III, 47.

⁵⁵ Гај: Институције III, 50.

⁵⁶ Гај: Институције III, 52.

је потребно једно дете⁵⁷. Што се жена тиче, извесно је, свеједно је ли у питању *patrona* или *libertina*, сем једног случаја, да је увек потребно троје, односно четворо деце. Тај један случај подразумева за слободно рођену патрону двоје деце, а за патрону ослобођеницу троје. Мушкарцу ослобођенику је такође потребно троје деце да би елиминисао право патрона. Патронином сину је потребно једно дете за претендовање на део имовине ослобођеника; а патрону и његовим мушким потомцима (по мушкој линији) није потребно ни једно.

Извесно је, могло би се закључити, да не постоји правило по којем би жени увек било неопходно троје (тј. четворо) деце, а мушкарцу једно; односно извесно је да има и ситуација где је жени довољно једно дете, као и ситуација у којима је мушкарцу потребно троје деце. Али је такође извесно да се у много више случајева од жене (но од мушкарца) захтева троје деце, као и да се у погледу неких права из патроната од мушкарца није захтевало ни једно дете, а од жене се захтевало двоје или троје деце. Генерално иначе, већ уз овако кратак осврт, може се закључити да *ius liberorum* пружа врло значајна овлашћења, и то не само имовинског карактера; односно да пружа велике предности онима који га имају. Јасно је отуда како велику привилегију представља додела овога права, по милости императора, онима који нису имали деце⁵⁸; а, са друге стране, даривање права изузетно заслужним лицима управо потврђује значај привилегије, односно значај оваког права уопште. Уосталом, већ ових неколико изнетих кратких запажања о карактеру и садржини римског *ius liberorum* (са циљем, поред осталог, да се иницира даље истраживање) сигнализира да је реч о изузетно значајном институту. Његов значај се не огледа само у упознавању историје права већ и у уочавању покушаја да се кроз право, на стимулативан начин, реше тако важни и сложени друштвени проблеми какав је био проблем наталитета (жељеног тј. одговарајућег) у вишим слојевима римског друштва.

⁵⁷ Гај: Институције III, 53.

⁵⁸ О томе, као и о изумимању од санкција уопште, у поменутој дисертацији, V део.

Mila Jovanović, LL.D

THE ROMAN IUS LIBERORUM

Summary

*The subject of this article is a brief summary of the contents and the character of Roman **ius liberorum**, the right that was obtained through children, that is, the right that encompassed many privileges for those who had legal (marriage) children. It was defined through two laws of Octavian August, often referred to as **lex Iulia et Papia** in the sources, and as **Caducar Laws** in the literature. The law had the purpose of rising the natality in the high circles of Roman society (all that in the marriages that were made according to the law), in order to provide decent progenies who would continue successful life of the Empire. In general, the marriage and the offspring were expected from the citizens of Rome, which brought them several privileges. Regarding that, the law defines four categories of people: **caelibes** (not married), **orbi** (married but without children), **patres** (married people with legal children) and **patres solitarii** (parents whose marriage exists no more). **Ius liberorum** was the privilege of **patres** only.*

***Ius liberorum** is often mentioned as **ius trium liberorum** (the right through three children), but the statement that men only needed one child while women needed three (to achieve **ius liberorum**) is not true. The right consists of numerous advantages, obtained thanks to legal (marriage) children. The main advantages are the following: ability of inheritance by testament (**capacitas**) among the spouses, as well as with the persons outside the circle of relatives; the advantage of **patres** in the elections; liberation from tutorship for women; the right for **patres** (and **matres**) of inheritance of **caduca** (the goods that couldn't be inherited by the ones not obedient to the law, after which the law was named **Caducar**); later on, through **CS Tertulianum**, the right of the woman to inherit her children; and finally, advantages in inheritance of the properties of the liberated.*

Presented observations, although quite brief and general, indicate the great importance of this institute. Its importance lies not only in the sheer knowledge of the history of law, but even more in noticing of an attempt of stimulation the solution of some very complex and important so-

Доц. др Мила Јовановић

ЧУВЕНО РИМСКО IUS LIBERORUM (стр. 64-80)

cial problems (such as the problem of desired natality in the high ranks of Roman society) through the law.

Keywords: *Lex Iulia et Papia, Leges Caducariae, Ius Liberorum, Ius Trium Liberorum, Caduca, Capacitas, Orbi, Patres, Patres Solitarii.*